

MÜTAREKE İSTANBUL’U

(1918-1923)

METE TUNÇAY*

Beş yıl süren Mütareke Dönemi üçe bölünebilir: (1) 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’nden, şehrin resmî (hukuki) ya da askerî işgalinin yapıldığı 16 Mart 1920’ye kadar geçen bir buçuk yıla yakın süre, (2) o tarihten saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922’ye kadar geçen iki buçuk yılı aşkın süre ve (3) Lozan’da barış antlaşmasının yapılmasının beklendiği ve şehrin İtilaf devletleri işgali altında tutulmaya devam ettiği on bir aylık süre.

İlk iki alt dönem boyunca, padişah 1918 Temmuz’unda ağabeyi Sultan V. Mehmed Reşad’ın ölümü üzerine tahta geçen VI. Mehmed’dir (Vahdeddin). Üçüncü alt dönem boyunca Abdülmecid Efendi halifedir. Onun halifeliği, Mart 1924 başına kadar Cumhuriyet’in ilk dört ay bir haftası boyunca devam edecektir.

Mütareke Dönemi’nde Anadolu’da Millî Mücadele başladığı için, devrim tarihi çalışmalarında İstanbul üstünde çok durulmamıştır. Mütareke’den İstanbul’un resmî işgaline kadar geçen zaman içinde sekiz hükûmet kurulmuştur. Bu kabinelere sırasıyla şu sadrazamlar başkanlık etmiştir: Ahmed İzzet Paşa, A. Tevfik Paşa II ve III; Damat Ferid Paşa I, II, III; Ali Rıza Paşa ve Salih Hulusi Paşa. Bu alt dönemde İtilaf devletleri savaş suçlusu diye gördükleri kişilerin kovuşturulmasını Osmanlıların kendilerine yaptırmış, ama ikinci alt dönemden itibaren bu işe İtilaf yüksek komiserleri el koymuşlardır; zaten resmî işgalin nedeni de budur. İkinci alt dönemde (yani 16 Mart 1920-1 Kasım 1922 arasında) Damat Ferid Paşa’nın son iki (IV ve V.) ve A. Tevfik Paşa’nın iki yıldan fazla süren (IV.) son Osmanlı Hükûmeti kurulmuştur. Saltanatın kaldırılmasından İstanbul’un İtilaf devletleri işgalinden kurtulmasına kadar geçen sürede, artık İstanbul’u Ankara’daki millî hükûmet yönetmektedir (İstanbul’un payitahtlığı yerine Ankara’nın makarr-ı idare -yani hükûmet merkezi- olması 13 Ekim 1923 tarihli heyet-i umumiye kararıyla).

* İstanbul Bilgi Üniversitesi

Mütareke İstanbul’unun nüfus toplamı 1.200.000 dolaylarındaydı. Bunun yarısı Müslümanlar, 400.000’e yakını Rumlar, 120.000’e yakını Ermeniler, 45.000’i Yahudilerdi; ayrıca yabancılar ve Levantenler vardı. (İstanbul’da yerleşik Rumlar zorunlu nüfus mübadelesinden istisna edildikleri hâlde, 1927’de yapılan Cumhuriyet’in ilk sayımında 120.000 kişi anadillerini Rumca olarak beyan etmiştir; Rum-Ortodoks Kilisesi’ne bağlı olanlar herhâlde 200.000 kadardı.) Balkan savaşlarından sonra İstanbul’a büyük bir göç dalgası gelmişti. Mütareke sırasında hâlâ o dalgadan kalan Müslüman sığınmacılar vardı. 1917 Bolşevik Devrimi’nden itibaren bir takım Rus soyluları ve varlıklıları İstanbul’a sığınmaya başlamışlardı. Çarlık yanlısı ordular, Kızıldordu karşısında yenilgiye uğrayınca, İstanbul’a büyük sayılarda sığınmacı akını oldu. (Özellikle 1920 güzünde Kırım’dan sürülen Vrangal ordusu). Bunlara “kızıl karşıtı” anlamında “Beyaz Rus” denildi. (Yoksa, bu terimin aynı adla anılan eski SSCB’nin bir ögesi olan -başkenti Minsk-Belaruslukla ilgisi yoktur.) Beyaz Ruslar geçici olarak İstanbul’dan başka Gelibolu ve Kuzey Ege adalarına da yerleştirildiler. İstanbul’daki Beyaz Rusların çoğunluğu 1923’te Fransız vizesi alarak ülkeden ayrıldılar, ama şehrin yaşamını çok etkilemişlerdi: pastane kültürü, kokain, “haraşo” denilen fahişeler ve onlarla yayılan zührevi hastalıklar hep onların mirası oldu. Beyaz Ruslarla İstanbul’da Osmanlı yetkililerinden çok, Çarlığın savaştaki bağlaşıkları olan işgal kuvvetleri ilgilenmişti. Beyaz Ruslar giderken Spasibo (Teşekkür) başlıklı Fransızca bir kitap yayımladılar. (1922 ilkbaharında Rusya’da baş gösteren kıtlığa karşı Ankara’da bir “Kırım Açlarına Yardım” kampanyası açılmasına karşılık, İstanbul’da böyle bir etkinlik görülmemektedir.)

Amiral Calthorpe, Mondros’ta Rauf Bey’e onun Yunan gemilerinin İstanbul ve İzmir’e girmemesi ve İstanbul’un işgal edilmemesi hakkındaki “kuvvetli talepleri”ni hükûmetine bildirdiğini açıklamıştı. Ama Londra bu taleplerin gereğini yerine getirmemiştir. Daha 16 Kasım 1918’de aralarında Yunanlıların *Averof*’unun

1- XX. yüzyılın başlarında İstanbul

da bulunduğu, çeşitli İtilaf devletlerine ait 55 parça savaş gemisi İstanbul Limanı'na demirlemişti (*Averof* 1919 Mayıs'ındaki çıkartmadan bir ay önce de İzmir Limanı'na demirlemişti).

21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan padişah iradesiyle kapatıldı. *Kanun-ı Esasi* dört ay içinde yeni seçimlerin yapılmasını öngördüğü hâlde, ancak Anadolu'daki millî hareketin gelişmesi sonucu, Ali Rıza Paşa Hükûmeti zamanında 1919 Aralık ayında yapıldı ve son Osmanlı Meclisi 12 Ocak 1920'de toplandı.

Mütareke'den hemen sonra, 5 Kasım'da İttihat ve Terakki Fırkası, kongresini toplayarak kendisini feshedip Teceddüt Fırkası'nı kurma kararını aldı. Ayrıca birçok yeni parti de kuruldu. Bunlar Dr. Esad (Işık) Paşa tarafından Millî Kongre adlı bir şemsiye örgüt altında toplanmaya çalışıldı. Benzer bir girişim de, Millî Blok (Vahdet-i Milliye) hareketi oldu. Aslında, önderleri yurt dışına kaçan İttihatçılar, partilerini sürdürmek istiyorlardı; bir ara onu Halk Şûrâlar Fırkası adıyla yenilemeyi denediler. Zaten ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan ve Millî Mücadele'nin sivil temelini oluşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, İttihat ve Terakki'nin klüp denilen şubelerinden oluşturulmuştu. İstanbul'daysa İttihatçılar, Karakol diye bir gizli örgüt kurdular, ama Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri (A&RMHC) adı altında birleşen derneklerin tersine Karakol, Mustafa Kemal Paşa'dan bağımsız hareket etme eğilimi gösterince 1920'de

yasaklandı ve yerine Mim Mim (Müsellah/Müstahberat-ı Milliye) Grubu teşkil edildi.

Son Meclis-i Mebusan seçimlerine gayrimüslim anasır katılmamıştı. (Padişah işgalden sonra meclisi feshederken bu gerekçeyi kullanmıştır.) Seçilenlerin hemen tümü, doğudaki Ermeni ve batıdaki Yunan işgalcilerden kurtuluş hareketi taraftarlarıydı. Meclis 28 Ocak'ta yapılan bir özel oturumda ("gizli celse" değil!), Anadolu'daki kongreler sürecinde belirlenmiş olan ilkeleri bir Misak-ı Millî hâlinde kabul etti. Bu metin özetle, mütarekenin imzası sırasında düşman kuvvetlerinin eline geçmemiş olan ve Türklerin çoğunluk oluşturduğu yöreler üstünde yönetimin vazgeçilmez bir hakkı olduğunu ileri sürüyordu. Ne var ki mebuslar "hatt-ı mütareke dâhilinde" sınırlamasını aşmak istemişler ve Anadolu'da saptanan kapsamı "hatt-ı mütareke dâhil ve haricinde" (yani bırakışma sınırları içinde ve dışında kalan bütün Osmanlı toprakları) diye genişletmişlerdi. Bu yemin metni, çok belirgin bir anlamı varmış gibi dış güçlerle pazarlıklarda kullanıldı. Oysa Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin bir gizli oturumunda, böyle bir şey olmadığını, gücümüz neye yeterse onu alacağımızı söylemiştir.

I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Mezopotamya cephesindeki Yıldırım Orduları komutanlığını Liman von Sanders'ten devralan Mustafa Kemal Paşa teslim olan askerleri orada bırakarak İstanbul'a gelmiş ve Beşiktaş-Akaretler'de oturan annesinin yanında çok

2- İşgal yıllarında Beyoğlu

kalmayarak Şişli'de (1918 yılı Aralık ayı ortasından itibaren beş ay oturduğu) bir ev kiralamıştı. Bir süre, iyi anlaşabileceği arkadaşlarıyla birlikte Ahmed İzzet Paşa Kabinesi'nde harbiye nazırı olmak için çevreyi yokladı. Daha sonra, evine çağırdığı Rauf (Orbay) Bey, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) paşalar gibi dostlarıyla ülkeyi bağımsızlığa kavuşturma yollarını tartışmaya başladı. Bir yandan da, Fethi (Okyar) Bey'le birlikte, eleştirel yorumlar yapan *Minber* gazetesini çıkarmaya koyuldu. Ordu büyük ölçüde dağılmıştı; batıda yurtsever soygunculardan başka bir şey olmayan efe/zeybek çeteleri kendiliğinden Yunanlılara karşı direniş başlattılar. Mustafa Kemal bir kurmay subay olarak bir an önce nizami ordulardan yardım almak istiyordu. Yardım için başvurabileceği tek ülke Sovyet Rusya'ydı. Çarlık dağılınca Kafkasya'da Bolşevik karşıtı rejimler ortaya çıkmıştı: Ermenistan'daki Taşnak, Gürcistan'daki Menşevik, Azerbaycan'daki Müsavat hükümetlerini İngiltere destekliyordu. Böylelikle, Rusya ile Türkiye arasında bir duvar oluşmuştu. Mustafa Kemal Paşa, bu "Kafkas Seddi" yıkılırsa, Sovyet yardımı sağlanabileceğini doğru olarak görmüştü. Kurtuluştan sonra, İstanbul Şehremaneti Gazi Mustafa Kemal'i

fahrî hemşeri yaparken, Şişli'de şimdi müze olan evin bulunduğu ana caddeye de Halaskâr Gazi adını verdi. (Fakat İstanbul basınının ve aydın çevrelerinin muhalif davranışları nedeniyle Gazi Mustafa Kemal Paşa şehre sekiz yıl küsecek ve ancak 1927 yılının 1 Temmuz'unda yeniden gelecekti.)

1919 başlarında Karadeniz bölgesindeki bazı Rum köyleri Müslüman haydutların tacizlerini İtilaf devletlerine şikâyet etmişler; onlar da bu sorunu çözmesi için sadrazamı sıkıştırmaya başlamışlardı. O bölgeye mülki yetkileri de olan yüksek rütbeli bir asker göndererek sıkıntıların ortadan kaldırılabilceği düşünöldü. Mustafa Kemal Paşa, arkadaşı Ali Fuat Paşa'yla hısımlık ilişkisi olan Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'e bu görev için kendisini tavsiye ettirdi. Zaten Vahdeddin'le daha veliahtlığı sırasında Almanya gezisine beraber gitmişti; hâlen de onun onursal yaveri idi. Sonuç olarak Kuzeydoğu Anadolu'da geniş bir görev alanı belirlendi. Ordu müfettişliğini üstlenerek kalabalık bir karargâhla Mayıs ortasında Samsun'a gitti; oradan da Erzurum'daki Doğu İlleri Kongresi'ne ve Sivas'taki A&RMHC Birleştirme Kongresi'ne gitti, bu kurulların heyet-i temsiliyesine de başkan seçildi.

3- İşgal güçleri komutanları ve askerleri İstanbul'da (İBB, Atatürk Kitaplığı)

Cihan Harbi yıllarında İtilaf devletleri Osmanlı topraklarını kendi aralarında nasıl paylaşacaklarını kararlaştırmışlardı. Bu bağlamda İstanbul'daki İtilaf devletleri işgali -vilayetin bir ara sancaklara bölünmesinde yapıldığı gibi- asıl İstanbul (tarihî yarımada/suriçi), Beyoğlu ve Üsküdar (Anadolu yakası) bölümlerinin sırayla Fransızlara, İngilizlere ve İtalyanlara verilmesiyle örgütlendi. Bolşevik Devrimi Rus Çarlığı'nı aradan çıkarmıştı. İngiltere'ye Bağdat ve Basra illeri, Fransa'ya Şam iliyle Lübnan sancağı ve Harput ile Diyarbakır illerinin bir bölüm toprakları için söz verilmişti. İtalya'ya ise Londra ve St. Jean de Maurienne antlaşmaları uyarınca, Libya ve Güney Ege'deki Oniki Ada'dan başka Antalya ile Konya ilinin bir bölümü ve İzmir'in kuzeyi ayrılmıştı. Bu bölüşmede Yunanistan yoktu. Bu ülke savaşta uzun bir süre İttifak Devletleri yanlısı olmuş, sonlara doğru Fransa'nın itelemesiyle İtilaf devletleri tarafına katılmış, ama bu arada Osmanlı'yla hiç savaşmamıştı. 1914 yazında Ege bölgesinden zorla göçürülen Rumları geri getirmek emelindeydi. Savaştan sonra Osmanlı'ya ağır barış koşullarını kabul ettirmek için Yunanlıların İzmir'i ve art alanını almalarına izin

verildi. Yunanlıların başdestekçisi, çoğu Muhafazakâr partili bakanların oluşturduğu koalisyon hükûmetine başkanlık eden Liberal partili Lloyd George idi. Bu durum İtalyanların öteki İtilaf devletlerine küsererek Türk yanlısı bir tutum takınmalarına yol açtı. Fransızlar 1920 yılı içinde Urfa ve Antep'te Ermeni lejyonlarını kullanarak Türklere karşı savaşmış, ama 1921 Londra Konferansı'ndan itibaren Türklerle dostluk siyasetine yönelmişlerdi. Bu süreç, 20 Ekim 1921'de Franklin-Bouillon ile imzalanan Ankara Antlaşması'yla sonuçlanmıştır.

İngilizler Ermeni kıyımı sorumluları ve savaş suçluları diye birtakım Türk yetkililerinin kovuşturulmasında ısrar etmişlerdi. Bunları öncelikle meclis tahkikatları ve Örfî İdare Mahkemeleri aracılığıyla Osmanlılara yaptırıyorlardı. Tehcir suçlularından Diyarbakır Valisi Dr. Reşid yakalanmamak için 6 Şubat 1919'da intihar etti. Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi de 10 Nisan'da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'i astı. Onun cenaze töreni İtilaf işgalcilerine karşı büyük bir gösteriye dönüştü. Mayıs ortasında Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri üzerine, başka birtakım şehirlerde olduğu

4- İşgal gemileri Sarayburnu'nda

gibi İstanbul'da da o ay birtakım protesto mitingleri yapılmıştır: Fatih'te, Üsküdar'da, Kadıköy'de ve en büyükleri Sultanahmet'te. İstanbul'un işgali öncesinde de, (1920 Ocak ayı ortasında) Sultanahmet'te 10.000 kişilik bir protesto mitingi gerçekleştirildi.

Ama İstanbul'daki aydın kesimler, imparatorluğun ve İstanbul'un işgaline karşı nasıl tavır takınılması gerektiği yolunda farklı görüşler taşıyorlardı. Çoğu, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün ancak büyük bir devletin koruması (mandası) altında sağlanabileceği düşüncesindeydi. Buna karşılık, yüksek rütbeli bazı genç askerler direnmek, savaşarak esaretten kurtulmak umunduydılar. Üniversite hocaları da Millî Mücadele'yi destekleyip desteklememek konusunda ikiye ayrılmışlardı. Ulusalıcı Darülfünun talebeleri, 1922 ilkbaharında (Damat Ferid Paşa kabinelerinde nazırlık yapan, gazeteci) Ali Kemal, (Sevr Antlaşmasını imzalayan) Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Hüseyin Daniş, Cenap Şehabettin ve Barsamyan aleyhinde bir ithamname yayımlayarak bu beş kişiyi istifaya davet ettiler, istifa etmezlerse işten çıkarılmalarını istiyorlardı. Üniversite kurulları yetkisiz oldukları gerekçesiyle bu istek hakkında herhangi bir karar almadı. Bunun üzerine 10 Nisan'dan itibaren üç

buçuk ay süren bir grev oldu. Darülfünun Divanı (Senato) Temmuz sonunda bu hocaları süresiz izinli sayarak üniversiteden uzaklaştırınca grev sona erdi.

Mütareke İstanbul'unda resmî *Takvîm-i Vekâyi'*den başka, Ankara yanlısı *Tevhîd-i Efkâr*, *İleri*, *Vakit*, *İkdâm* ve *Vatan*'a karşılık, Anti-Kemalist *Peyam-ı Sabâh*, *Alemdar* ve *Serbestî* gazeteleri çıkmaktaydı. Eski İttihat-Terakki organı *Tanîn*, Ankara yönetimini desteklememekle birlikte milliyetçiydi. Refik Halit Karay'ın *Aydede*'sinin yanı sıra, *Karagöz*, *Diken*, *Zümrüt* gibi mizah gazeteleri de vardı. Azınlıklar tarafından kendi dillerinde basılan gazetelerden başka, Fransızların Mustafa Kemal'e sempatiyle bakan *La Turquie Nouvelle* ve İngilizlerin âdeta resmî nitelikteki *The Orient News* gazeteleri çıkmaktaydı. Bunların dışında henüz araştırılmamış olan az tirajlı ve kısa ömürlü gazeteler de vardır.

Aslında, Trakya sınıırı Balkan savaşlarında belirlenmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletlerine katılan ve onlarla birlikte yenik düşen Bulgaristan, Osmanlı sınırındaki yerini Yunanistan'a bırakmıştı. Anadolu'daki Yunan ordusu 1922 Eylül'ünde Ege Denizi'ne dökülünce, Yunan generalleri Batı Trakya'daki kuvvetlerini İstanbul'a yürütmek ve bu şehri alarak barış

5- İzmir'in işgalini protesto etmek için düzenlenen Sultanahmet Mitingi

masasında bir denge sağlamak istemişlerdi. Türklerin İstanbul'un batısında onlara karşı direnebilecek güçleri yoktu; dolayısıyla bu, Yunanistan açısından iyi bir hesaptı. Ama özellikle Hindistan'daki Müslümanların tepkisinden çekinen İngiliz Hükûmeti Yunanlıların İstanbul'a yürütmesine izin vermedi.

I. Dünya Savaşı yıllarında toplamı 2.000.000'ü bulan Osmanlı ordusu, Mütareke yapıldığında çok zayıflamıştı. Atatürk Samsun'a çıktığı zaman, üç ordu bölgesinde sekiz kolordu vardı (artı Diyarbakır'da bulunan bağımsız kolordu). İstanbul'daki 1. Ordu'nun başında Fevzi (Çakmak) Paşa; Konya'daki 2. Ordu'nun başında Mersinli Cemal Paşa bulunuyordu. İlk Damat Ferid Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'yı (Van, Erzurum, Trabzon illeri, Canik ve Erzincan sancaklarını içeren) Erzurum'daki (önce 9. Ordu Müfettişi olarak) 3. Ordu'nun başında görevlendirmişti. Buna bağlı olan Karabekir Paşa'nın komutasındaki 15. Kolordu, İttihatçıların 1918 yazında Orta Asya fütuhâtı için hazırladıkları Kafkas İslam Ordusu'nun personel ve teçhizatını devraldığı için güçlüydü. Karabekir Paşa 15. Kolordu'nun başına getirilirken, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Ankara'daki 20. Kolordu'ya, henüz Miralay olanlar: Refet (Bele) Bey Sivas'taki 3. Kolordu'ya, Fahrettin (Altay) Bey Konya'daki 12. Kolordu'ya, Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey Edirne'deki

1. Kolordu'ya atanmışlardı. Miralay İsmet (İnönü) Bey, Harbiye Nezaretine de vekâlet eden Ahmed İzzet Paşa'nın müsteşarıydı. Fevzi (Çakmak) Paşa ise Salih Paşa Kabinesinde Harbiye nazırı olmuştu. Bu iki komutan İstanbul'un askerî işgalinden sonra Ankara'ya katıldılar.

Millî Mücadele, önceleri düzenli ordu birlikleri yeterli olmadığı için Kuvây-ı Milliye denilen birliklerle yürütülmüştü. Bunların en ünlüsü, Çerkez Ethem'in Kuvve-i Seyyaresi idi. 1920 yılının sonunda Doğu cephesinde Ermeni Taşnak güçleri yenilgiye uğratılırken, Batı cephesinde Çerkez Ethem'in ayaklanması bastırılarak düzenli orduya geçildi.

1921 başlarında Yunanlılara karşı verilen başarılı I. ve II. İnönü savaşları; sonra Kütahya-Eskişehir yenilgileri, nihayet Sakarya meydan savaşı, devrim tarihlerimizde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Fakat Millî Mücadele'nin sanki yalnız Yunanlılara ve onları destekleyen İngiliz-Fransızlara karşı değil, İstanbul'daki padişahın işbirlikçi Damat Ferid Paşa hükûmetlerine de karşı verildiğini göstermek için, son (V.) Ferid Paşa Hükûmeti'nin 17 Ekim 1920'de işgal kuvvetlerinin bastırmasıyla istifa ettiğini ve işbaşına getirilen A. Tefvik Paşa Kabinesinin eski Kuvâ-yı Milliye karşıtı hareketlere son verdiğini belirtmemektedirler. Oysa örneğin (Nemrut lakabıyla anılan) Mustafa Paşa Divan-ı Harbi üyeleri, bir Erkân

6- Üsküdar-Doğancılar'da İzmir'in işgalini protesto mitingi (Üsküdar Belediyesi Arşivi)

Divan-ı Harbi tarafından yargılanıp mahkûm edilmiş ve onların verdiği eski kararlar hep iptal edilmiştir. Zaten Mustafa Kemal Paşa hakkındaki idam hükmü ve onu destekleyen fetva kaldırılmadan Londra Konferansı'nda İstanbul sadrazamının Ankara temsilcilerini öne çıkarması düşünülemezdi.

Aslında, I. TBMM'de hain diye damgalanan son sultanın amacı devletin bütünlüğünün korunmasıydı; ama o (kız kardeşinin kocası olan) Damat Ferid Paşa'ya uyararak bunun İngilizlere sığınmakla geçkeleşebileceğini sanmaktaydı. Bir kızı (Ulviye Sultan) Tefvik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı (Okday) ile evliydi. Almanya'da eğitim görmüş bir kurmay subay olan bu zat, Ankara'ya giderek orduda görev almış ve İstiklal Madalyası kazanmıştır. Vahdeddin'in veliahdı durumundaki Abdülmecid Efendi de, açıkça Millî Mücadele yanlısı olup görüşlerini çeşitli vesilelerle açıklamaktaydı. Hatta başlangıçta onun Ankara'ya davet edildiği, ama ikilik çıkmaması için bu çağrıya uymadığı, sonradan gelmek istediğinde ise artık gerek kalmadığı için reddedildiği söylenmektedir. Sakarya ve Dumlupınar zaferleri İstanbul'da da törenlerle kutlanmış, saray çevresi de kutlamalara katılmıştı. Örneğin, Türklerin İzmir'i "istirdat" ettikleri 9 Eylül günü, İstanbul'daki Ayasofya Camii'nde de zafer şerefine 25.000 kişinin iştirakiyle bir mevlit okunmuştur.

Benzer bir durum da, Anadolu'daki subayların İstanbul'da bulunan Harbiye Nezareti'yle ilişkileri konusunda da geçerlidir. Mütareke'den sonra birliklerinden ayrılan pek çok subay İstanbul'a yerleşmişti. Bu şehirdeki askerî depolarda bir hayli silah ve cephane bulunmaktaydı. Nezaretin göz yumması ve desteğiyle Anadolu'ya önemli ölçüde personel ve teçhizat/mühimmat aktarılmıştır. Özellikle son Tefvik Paşa Hükûmeti'nde Harbiye nazırı olan Mehmed Ziya Paşa döneminde bakanlığın Anadolu'da çarpışan subayların sicilini tuttuğu kesindir. Onların özlük haklarının, terfilerinin kayıtları, madalyalarla ödüllendirilmeleri hep İstanbul'dan yapılmış olmalıdır.

İkinci alt dönemde, 8 Kasım 1920'de TBMM Hükûmeti Hamit Bey'i Hilal-i Ahmer (Kızılay) mümessili olarak İstanbul'a göndermiş ve bu zat orada Ankara'nın elçisi gibi çalışmıştır. İtilaf devletlerinin İstanbul'daki büyükelçileri (İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Yunanistan ve Japonya) ise, burası artık bir sömürge olmuş gibi "yüksek komiser" diye anılmaya başlanmışlardır (Britanya Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold). Onlara bağlı bir de, İngilizlerin başkanlığında Müttefik İşgal Kuvvetleri Askerî Komutanlığı kurulmuştur.

Üçüncü alt dönemin başında, Refet Paşa 11 Ekim 1922'de Ankara'da Trakya'yı teslim almak üzere

7- İşgal güçlerinin İstanbul'u terk edişi (İBB, Atatürk Kitaplığı)

görevlendirildi ve 20 Ekim günü 100 jandarmayla Sirkeci'ye çıktı. Saltanatın kaldırılmasından sonra, 4 Kasım günü İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetlerinin Generaller Toplantısı'nda (İngiliz General Harington, Fransız General Charpy, İtalyan General Monbelli), bu şehrin TBMM Hükûmeti yönetimine girdiğini ilan etti. Vahdeddin'in İngilizlere sığınmasından sonra Refet Paşa, yeni halifeyle de Ankara adına ilişki kurdu. 22 Kasım'da Selahaddin Adil Paşa İstanbul Kumandanlığı'na getirildi. 16 Aralıkta Dr. Adnan (Adivar) İstanbul'a hükûmet mümessili olarak atandı.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul'daki işgal kuvvetleri şehri terk ettiler ve 6 Ekim 1923 günü Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasında Türk askerî birlikleri şehre törenle girdi. Bu arada, TBMM'nin ilk dönemi sona erdirilmiş, yeni seçimler yapılmış ve 11 Ağustos'ta Meclis'in ikinci dönemi başlamıştı. Tam o günlerde, Millî Mücadele'ye katılmayan subayların 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı yasayla olağanüstü bir yargı organı olarak (Bursa'da) kurulan bir askerî heyet-i

mahsusa tarafından belirlenerek tasfiye edilmelerine girişildi:

Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen ve hudud-u millî haricinde kalan erkân [mirliva, ferik, müşir paşalar], ümera [binbaşı, kaymakam, miralay] ve zabitan [mülâzım-ı evvel ve sâni, yüzbaşı] ve memurîn ve mensubîn-i askeriye hakkında yapılacak muameleyi ve cidal-i milliyeye iştirak edenlerin tekaüd müddetlerinin suret-i hesabını nâtik kanun.

3 Nisan 1924'te de buna paralel bir sivil memurları ayıklama tasarısı meclise sunulmuş, ama ancak iki yıl sonra, 26 Mayıs 1926'da 854 numaralı yasayla bir mülki heyet-i mahsusa oluşturulmuştur. (Heyet-i Mahsusa kararlarında haksızlıklar yapılmış olabileceği düşüncesiyle 1928'de bir Âli Karar Heyeti kurulmuş, daha sonra bu gözden geçirme işlevi Devlet Şûrâsı'nın Mülkiye Dairesi'ne verilmiştir. Sorun, en sonunda 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 sayılı af yasasıyla kapatılmıştır.) Asker ve sivil yöneticilerin Anadolu'daki millî mücadeleye katılmakta çekingenlik göstermeleri anlaşılabilir bir

şeydir. Unutmamak gerekir ki hepsi bu mücadeleden yana olan son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinin ancak yarısı çağrıldıkları TBMM'ye katılmışlardır.

Mütareke'de İstanbul'daki işçi ve sol harekete bakıldığında ise şunlar görülür: II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1910-1912 yıllarında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kuran ve haftalık *İştirak* dergisini yayımlayan Hüseyin Hilmi ve onu Paris'ten destekleyen Dr. Refik Nevzat 1913'te İttihat ve Terakki'nin tek parti diktatörlüğünü kurmasıyla biri yurt içinde öteki yurt dışında sürgün olmuşlardır. Mütareke Dönemi'nde İştirakçi Hilmi 1919 Şubat'ında Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) adıyla eski örgütünü diriltmiş ve *İdrak* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemde işçileri örgütleyerek onlara başarılı grevler yaptıran Hilmi'ye rakipler çıkmıştır: Sosyal Demokrat Fırka, Mesai Fırkası, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası, Müstakil Sosyalist Fırka ve benzeri örgütler. 1920 Mayıs'ında herhangi bir etkinlik gösteremeyen TSF 1921 ve 1922 İşçi bayramlarında önemli roller oynamıştır.

I. Dünya Savaşı yıllarında öğrenci, işçi ve stajyer olarak Almanya'da bulunan birçok Türkiyeli, Mütareke'de oradaki sosyal olaylardan etkilenerek Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kurmuş ve 1919 Mayıs başında *Kurtuluş* dergisini yayımlamıştır. Bir iki hafta sonra çoğu İstanbul'a dönen bu gençler, orada Fransa eğitilmiş birtakım başka aydınlarla birleşerek Eylül sonlarında yine *Kurtuluş* adını verdikleri aylık bir dergi çıkarmaya başlamış ve Berlin'deki partinin adına bir de "Sosyalist" ekleyerek Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı (TİÇSF) kurmuşlardır. 1920 Şubat'ına kadar beş sayısı çıkan İstanbul *Kurtuluş*'u Mütareke'nin ikinci alt dönemine girilmesiyle kapatılmıştır. Bu çevre 1921'in ikinci yarısından itibaren yine aylık *Aydınlık* dergisini çıkarmaya koyulmuştur. (Bu dergi bazı kesintilerle Takrir-i Sükûn dönemine kadar 31 sayı yayımlanacaktır.)

TSF'nin örgütlediği 1921 yılının 1 Mayıs'ı şehri işgal altında tutan yabancı güçlere karşı bir protesto niteliği de taşıyarak tramvay, şehir hatları vapurları, banliyö trenleri, Feshane, Baruthane, Zeytinburnu fabrikalarında çalışan işçilerin katılımıyla kutlanmıştır. 1 Mayıs 1922 çeşitli sol partilerin, (TİÇSF tarafından kurulan) Türkiye İşçi Derneği'nin, (Rum ağırlıklı) Beynelmillel İşçiler İttihadi'nin, esnaf cemiyetleri temsilcilerinin vb. oluşturduğu bir kurul yönetiminde Kâğıthane'ye bir yürüyüşle başlamış ve orada çeşitli nutuklar söylenmiştir. 1 Mayıs 1923 öteki sol örgütlerin yanı sıra Umum Amele Birliği tarafından (daha çok Gazi'yi ululama havası içinde) kutlanmıştır. [Şakir Rasim'in önderliğindeki bu işçi sendikaları federasyonu girişimi, gelişen solcu hareketi

(henüz "Cumhuriyet" nitelemesini adına katmamış olan) Halk Partisi'nin yörüngesinde toplamayı amaçlıyordu; fakat Halk Partisi'nin içindeki muhalif bir kanada umut bağladığı için kısa sürede engellenecekti.] TİÇSF çevresinin yayınladığı 1 Mayıs 1923 bildirisi büyük bir komünist tutuklamasına yol açmıştır. (Buradaki sanıklar, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun İstanbul'da usulüne uygun biçimde yürürlüğe konulmamış olduğunu savunmuşlardı. Ancak, daha sonra Lozan Antlaşması'nın öngördüğü af yasası kapsamına sokularak cezadan kurtulmuşlardır.)

Mütareke İstanbul'undaki sol ve işçi hareketi, Komintern güdümlü aydınlar ile sendikal hakları savunan emekçiler tarafından yürütülmüştü. Ama hareketin geneline, işgal koşullarına karşı (antiemperyalist denilebilecek) bir ulusalcı renk egemendi. Ayrıca o dönem İstanbul'unda hem işsizlik hem de işçi eksikliği vardı. Yani işçi ücretleri çok düşüktü. Trakya'daki ocaklarından linyit çıkarılarak Silahtarağa Elektrik Santrali'ne getirilmesi gerekiyordu. Bu duruma bir çare olması için, İngilizler Çin'den köle iş gücü gibi başlarındaki adamların emrinden çıkmayan işçiler getirmişlerdi. (Basında, "Bari Çinli Müslümanlardan olsunlar da daha kolay uyum sağlasınlar" diye yorumlar çıkmıştı.)

KAYNAKLAR

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul 1993.

Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, II c., İstanbul 1975.

Johnson, C.R. (ed.), *İstanbul 1920*, İstanbul 1995.

İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar [1919], İstanbul 1996.

Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.

Yerasimos, Stefan (haz.), *İstanbul 1914-1923*, İstanbul 1996.